

Milas Yahudileri ve Eğitim: Talmud Tora'dan Alliance İsrailit Universelle'ye

Melek ÇOLAK*

I. Tarih İçinde Milas'ta Yahudiler

Milas, Batı Anadolu'nun güneyinde günümüzde Muğla'ya bağlı bir ilçedir. Sodra dağının doğu eteklerinden ayrılan dört tepe ile bunlar arasındaki düzlükler üzerinde kurulmuştur¹.

Milas, eski çağlarda *Karia* denilen ve güçlü bir Yahudi cemaatinin bulunduğu bölgenin batısında yer almaktadır². Pers egemenliği öncesinde *Karia*'nın başkentidir³. Güllük körfezinin hemen yanında olması ve uç kısmında doğal bir liman olan Güllük'ün bulunması gibi coğrafi durumu gözönünde bulundurulmasa bile Milas; "*Tanrıların Merkezi*", "*Haç Yeri*" sayılması sebebiyle olağanüstü önem taşımaktadır⁴. Eskiçağlarda Güllük Körfezi içinde önemli bir yerleşim merkezi olan⁵ ve Strabon'un karaya çok yakın bir ada üzerinde kurulduğunu belirttiği İassos adasında⁶ (Kıyıkışlacık, Asin Kurin)

* Muğla Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

1 Nuri Adıyeke, *XIX. Yüzyılda Milas Kazası*, s. 6-8.

2 Anadolu'nun güneybatısına (Kuzeyde Büyük Menderes'in sağ yakasındaki Cevizli ve Karanlık dağları, doğuda Babadağ, Honaz dağı, Bozdağ ve Dalaman çayı ile çevrili olan yer) eskiçağda *Karia* denilmektedir. Bkz: Turhan Akarca-Aşkıdıl Akarca, *Milas Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*, s. 53-62.

3 Adıyeke, *a.g.e.*, s. 9.

4 Avram Galante, *Histoire Des Juifs De Turquie*, s. 120.

5 *Cumhuriyetin 50. Yılında Muğla*, 1973 İl Yıllığı, s. 155, Abuzer Kızıl, *Uygurlukların Başkenti Mylasa ve Çevresi*, s. 71-74 ve İbrahim Güner, *Bodrum ve Milas Yörelereinin Coğrafi Etüdü*, s. 341-342.

6 Ada bugün sığ bir kıstak ile karaya bağlıdır. Ada terimi antik çağda yarımada anlamında kullanılırdı. Bkz: George E. Bean, *Karia*, s. 70.

bir Yahudi cemaati bulunmaktadır⁷. Avram Galante'ye göre Milas topraklarının verimliliği gözönüne alındığında bu şehir ile bir bağlantısı olmalıdır⁸. İassos'un dışındaki yakın çevrede birbirlerine çok az uzaklıkta bulunan İstanköy (Kos) ve Bodrum'da (Halikarnossos)⁹ ayrıca Sakız, Rodos gibi adalarda da Yahudi cemaatleri vardır¹⁰. Ortaçağın ilk dönemlerinde olduğu gibi,¹¹ Milas ve çevresinde yüzelli yıla yakın hüküm süren Türk Beyliği Mentешеoğulları döneminde de Yahudi varlığı bilinmektedir. Ancak Rum cemaati gibi Yahudi cemaatinin sürekliliğinden söz etmek mümkün değildir¹². Fatih Sultan Mehmet 1453'te İstanbul'u aldığı anda, İmparatorluğun çeşitli yerlerindeki Yahudi cemaatlerini yeni başkente getirmiş, fakat Osmanlı Yahudilerinin toplumsal topografyasını en fazla değiştiren olay, İspanya Yahudilerinin 1492'de başlayan göçü olmuştur¹³. Bu ilk göç Sultan II. Beyazıt devrine rastlamaktadır. İspanya ve Portekiz'de başlatılan müslüman ve musevi¹⁴ soykırımından sağ kalabilenlere Osmanlı Devleti kucak açmıştır¹⁵.

7 Avram Galante, *Türkler ve Yahudiler(Tarihi, Siyasi Araştırma)*, s. 21; Galante, *Histoire Des Juifs...*, s. 120.

8 İassos adasında (Asin Kalesinde Karia bölgesinde), bir yazıt bulunur. Bu yazıt siyasal hakları olmayan yerleşik bir Yahudiye (bu şehirde oturan yabancı olan) aittir. Bkz: Galante, *a.g.e.*, s. 140 ve Galante, *Histoire Des Juifs...*, s. 120.

9 Galante, *Historie Des Juifs...*, s. 141.

10 Galante, *Türkler ve Yahudiler...*, s. 17-19.

11 Galante, günümüzde Musalla olarak adlandırılan bir yerde bulunan bir anıt mezarın üzerindeki yazılardan Yahudi cemaatinin Milas'ta varolduğu sonucunu çıkarmaktadır. Galante'nin kayanın şekliinden dolayı Selçuklu dönemine ait olabileceğini düşündüğü silindirik şekilde, üzerinde tekrar yuvarlak kaya bulunan bu anıt mezarda şu yazılar bulunmaktadır: "(1356) *Shoummel Behar Yitsak. Sh Ak Tas.*" Galante bu yazıyı Milas'ta görev yapan Fransa'nın eski Konsolos yardımcısı Josef About'un vasıtasıyla elde ettiğini söylemektedir. About bu taşı Havra'nın avlusunda sergilendiği yerde birçok kez gördüğünü ifade etmiştir. Bir zamanlar Milas Yahudi cemaatinin hahamı olan Bension Amato; gençliğinde Havra'nın avlusunda İbranice yazılı (5) 385 (1625) tarihli Shelomon adının yazılı olduğunu fakat soyadını hatırlayamadığı bir taş yazıtını gördüğünü söylemiştir. Bension Amato, yaşlılara bu yazıtın ana kaynağı üzerinde detaylar sorduğunu ve O'na bunun aynı yerde yapılan inşaat çalışmaları esnasında bulunduğunu ve Havranın buraya inşa edildiğini ve yazıtın burada birkaç yıl kaldıktan sonra kaybolduğunu ifade etmiştir. Bkz: Galante, *Historie Des Juifs...*, s. 120.

12 Adıyke, *a.g.e.*, s. 106 ,

13 İrvin Cemil Schick, "Osmanlılar Azınlıklar ve Yahudiler", s. 37.

14 Musevi sözcüğü bir din grubunu yani Hz. Musa'nın dininden olanları, Yahudi sözcüğü ise bir etnik grubu yani eski İbranileri, günümüzde ise İsrailileri ifade eder. Ancak Osmanlı İmparatorluğu döneminde Yahudi sözcüğü bir dini grubu ifade için kullanıldı. Günümüzde Yahudi sözcüğü hem etnik, hem dini anlam kazandı. Bkz: Yavuz Ercan, *Osmanlı İmparatorluğunda Bazı Sorunlar ve Günümüze Yansımaları*, s. 11.

15 Necdet Sevinç, *Ajan Okulları*, s. 166; Ercan, *a.g.e.*, s. 11-12; ve Schick, *a.g.m.*, s. 37.

Yaşadıkları sürgün Yahudilerin hayatlarında çok canlı bir şekilde yaşamaktadır. Bu konuda;

"Kral Ferdinand ve kraliçe İsabella bir ferman çıkararak Yahudilerin kovulmasını öngörüyorlarmış. Kısa bir zaman zarfında İspanya'yı bırakmaları gerekiyormuş. Bu haber Sultan II. Beyazıt'ın kulağına

Osmanlı İmparatorluğunun ticaret yaşamı canlı olan hemen her yerleşim yerinde Yahudi cemaatleri ortaya çıkmıştır¹⁶.

Bu dönemde, Milas'ta Yahudi cemaatinin ortaya çıkışı XIX. yüzyıla rastlamaktadır.

XIX. yüzyılda Milas'ın etnik ve sosyal yapısı karışık bir nitelik göstermektedir¹⁷. Rum, Ermeni ve Yahudilerden oluşan gayrimüslim nüfus kasabada öbikleşmiştir. Milas kazasında hiç gayrimüslim köyü yoktur¹⁸. Dolayısıyla sadece Milas merkezde Yahudi varlığından sözedebiliriz.

Yahudi cemaati buraya Rodos, Aydın ve İzmir'den gelmiş,¹⁹ ayrıca civar adalardan da gelenler olmuştur²⁰. XIX. yüzyılın ilk yarısında bu cemaat on kadar aileden oluşan küçük bir topluluk iken²¹, 1914-1915 yılında 1005'e yükselmiştir²².

II. Eğitim

1. Talmud Tora ve Alliance İsrailit Universelle

Her yerde olduğu gibi Türkiye'deki geleneksel Yahudi eğitimi öncelikle dine dayalıydı. Çocuğa aileden sonra okul, dinin ana eksenini oluşturduğu bir toplumun gelenek ve

---

gitmiş, O'da bizzat kendi güçlerini İspanya'ya göndererek kovulmak üzere olan Yahudi cemaatini Türkiye'ye getirmiş ve Türkiye'nin dört bir bucağına dağılmışlardır... (1492-1493) Milas'a da Yahudiler böylece gelmiş oldular²³.

"Maalesef Hristiyanlar İspanya'da zulüm edilmeleri için Engizisyon mahkemeleri kurmuşlar, Hristiyan olmak istemeyen Yahudileri işkencelerle cezalandırmışlar. Mesela bu ağır cezalar nasıl bir zulümdü? Büyük bir salon; döşemede, dışarıya doğru çıkmış çiviler ve döşemenin altında ateş. Bu kızgın olan çivilerin üzerine Yahudileri salıverirler, ve orada sıçramaya başlarlar. Kan içinde yaralı olan Yahudileri tedavi eder, tekrar oraya salıverirlerdi. Bu işkenceler hep papazların bu Engizisyon mahkemelerinde verdikleri kararlara göre idi. Böylece iğneli beşik gibi iftira ile dolu kararlar binlerce Yahudi'nin ölümüne sebep olmuştur. Bu durum maalesef günümüze kadar devam etmektedir..."
Moşe İsrail [Dünder Nayır] (1928 Milas doğumlu, İsrail vatandaşı), (Moşe İsrail'in tarafına gönderdiği 09. 03. 2003 tarihli mektup, s. 17-18)

"İspanya kralı Yahudilerin dinini değiştirmek talebinde bulundu. Yahudiler kabul etmediler. O zamanda onlara akla gelmez işkenceler yaptılar. Oda fayda vermeyince bütün Yahudileri memleketinden kovdu, o zamanda Yahudiler barınmak için bir yer aradılar. Hiçbir ülke kapısını bu mültecilere açmadı. Yalnız o zaman Osmanlı hükümeti Yahudileri bağrına bastı. Ve onlara Türk milletine verilen bütün hakları verdi." Bero Yako [Yako Hoş] (1929 Milas doğumlu, İsrail vatandaşı)'nın tarafına gönderdiği 11. 03. 2003 tarihli mektup, s. 3-4).

16 İrcan, *a.g.e.*, s. 11-12.

17 Adıyke, *a.g.e.*, s. 114.

18 Adıyke, *a.g.e.*, s. 103.

19 Galente, *a.g.e.*, s. 121

20 Eliezer Kapuya (1938 İzmir doğumlu, Amerikan vatandaşı)'nın tarafına gönderdiği 09. 03. 2003 tarihli mektup.

21 Galente, *a.g.e.*, s. 121, Sevgi Aktüre, "19. Yüzyılda Muğla", s. 63.

22 1910-1911 yılında da nüfus 739 olduğu için 1914-1915 yılında sayı epeyce artmış görünüyor. Bkz: Adıyke, *a.g.e.*, s. 139.

adetlerini benimseterek onun toplumsallaşmasında hayati bir rol oynamakta idi²³. Tevrat eğitiminin verildiği²⁴, gelenekçi Yahudi okullarına *Talmud Tora* denilmektedir²⁵. Avram Galante, 1851 yılında Milas'ta bir Talmud Tora'nın varlığından bahsetmektedir²⁶.

Geleneksel eğitim sistemi içinde XIX. yüzyıl sonunda bu okullar büyük bir çöküntü içine girmişlerdir. En iyi okullar dahi yokluk içinde kıvranıyordu. Çoğu Talmud Tora masraflarını karşılayabilmek için acil olarak paraya ihtiyaç duymaktaydı. Ancak cemaatler artık okula yardım amacıyla bir fon oluşturmaktan acizdiler. Bu okullar, okuma yazma ile kutsal metinlerin Ladinoya²⁷ çevrilmesinin ötesinde bir eğitim vermemekte idiler²⁸. 1851 yılında Nissim Tarica, Bension Amato ve Nissim Lévi; Talmud Tora'yı ziyaretlerin birinde bu kurumun içler acısı durumunu fark etmiş ve duruma el koymuşlardır. Pourim²⁹ bayramından istifade ederek bölgede yaşayan Yahudilerden yardım toplayıp okul binasını onarmaya başlamışlar, çocuklar için sıralar yapmışlardır. Aynı yılın Paskalya tatilinden sonra bina tamir edilmiş ve çocuklar da yerde oturmaktan kurtulmuşlardır. Ders programlarına da el atıp *Türkçe, İbranice, Gramer ve Kutsal Tarih* dersleri eklenmiştir. Kısa bir süre sonra daha büyük bir bina kiralanmış, eski okul terk edilmiştir³⁰. Milas Yahudilerinin önde gelen seçkin simaları ilk öğrenimlerini Talmud Tora'da tamamlamışlardır³¹.

XIX. yüzyılın sonlarında Yahudiler için yeni bir okullar zinciri devreye girmiştir: Alliance Israélite Universelle (Evrensel Yahudi Birliği). XV. yüzyılda zengin bir kültürel birikimle Osmanlı ülkesine gelen Yahudiler, XVII. yüzyılda Sabatay Sevi'nin tutucu hareketleri ve dini baskısı sonucu kendi kültürlerini yeniden üretmez duruma düşmüşlerdi. Yahudi toplumuna modern eğitim hareketi, diğer topluluklarda olduğu gibi ticaret burjuvazisi yoluyla değil, uluslararası Yahudi burjuvazisinin girişimleriyle gelmiştir. Bunun en çarpıcı örneği Rochild gibi ünlü Yahudi kapitalistlerinin 1860'da

23 Aron Rodrique, *Türkiye Yahudilerinin Batılılaşması "Alliance" Okulları 1860 – 1925*, s. 57.

24 Rifat N. Bali, *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri, Bir Türkleştirme Serüveni [1923-1945]*, s. 560.

25 Rodrique, *a.g.e.*, s. 265

26 Galante, *a.g.e.*, s. 126.

27 1492'de İspanya'dan kovulan ve Osmanlı topraklarına gelen Yahudiler tarafından konuşulan İspanyolca'dır. Bu dil 1920'lerin sonuna dek İbrani harfleriyle yazılıyordu. XIX. yüzyıl sonuna doğru Yahudi İspanyolcası (Judeo- Espagnol/Judeo-Spanish) adı verilmeye başlandı.

28 Rodrique, *a.g.e.*, s. 57

29 Pourim bayramı: İbrani takvimine göre her yılın Adar ayının ondördüncü günü, miladi takvime göre Şubat-Mart aylarına denk gelen bayram. Pers İmparatorluğundaki Yahudileri Haman tarafından imha edilmekten Ester ve kuzeni Mordoşe kurtarmıştır. Pourim bayramı bu kurtuluşu kutlamaktadır. Bkz: Bali, *a.g.e.*, s. 559.

30 Galante, *a.g.e.*, s. 126.

31 Galante, *a.g.e.*, s. 133-138.

Paris'te Alliance İsrailite Universelle (AIU)'i kurmalarıdır³². AIU, Fransız devriminin düşüncesiyle beslenmiş Fransa Yahudileri tarafından³³ Yahudilerin maddi ve manevi kalkınmasını sağlamak³⁴, buldukları memleketlerde mesleki bağımsızlıklarını ve toplumsal bütünleşmelerini gerçekleştirmek³⁵, Yahudileri aydınlanma devrine ulaştırmak için kurulan bir teşkilattir³⁶. AIU, kurulduktan sonra yayınladığı bildiriye amacını, Judaizm (Yahudilik) için güçlü bir biçimde çalışmak olduğu şeklinde özetlemiştir. Fransa'da başlayan çalışmalar kısa sürede gelişme göstermiş, bunun sonucu olarak Hollanda, Belçika, İngiltere, Almanya ve diğer bazı ülkelerde yerel komiteler oluşturulmuştur. Bu sürece paralel olarak Alliance, özellikle Orta Doğuda Judaizmin yeniden canlanmasında başlıca etken olmuştur. Başlıca faaliyetleri de okullar üzerinde yoğunlaşmıştır. Başlangıçta okullar için bir örgüt olarak düşünülmemiştir. Ancak çok geçmeden İsrail kavminin maddeten ve manen canlandırılmasının köklü bir eğitim-öğretime bağlı olduğu anlaşılmıştır. AIU, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki etkinliklerine de özel bir ilgi göstermiş, onbeş yirmi yıl içinde imparatorluğun çeşitli yerlerine dağılmış olan altmıştan fazla okul açılmıştır³⁷. İmparatorluğun Yahudi cemaatleri arasında yeni bir ruh, AIU'nun Fransız eğitiminden geçmiş bir Türk Yahudileri kuşağı yarattığı XIX. yüzyılın sonlarında boy verebilmiş ve ilk kez batıya pencereler açılmıştır³⁸. Yahudi nüfusun 1.200 ile 3.000 arasında değiştiği küçük yerleşim birimlerinde AIU okullarının çoğu XIX. yüzyıl sonu ile XX. yüzyıl başlarında kurulmuştur. Küçük Asyada yaşayan bir çok topluluk kendi AIU okuluna sahip olmaya başlamıştır. Bu dönem, AIU'nun Türkiye'deki en parlak dönemidir. Alliance okullarının kurulması konusunda küçük cemaatler büyük cemaatlerin izlediği yolu izlemişlerdir. Merkez komitesinin İstanbul, İzmir ve Edirne gibi büyük kentlerde okul kurmaya karar vermesine yol açan nedenler, küçük cemaatler için de geçerli idi. Okul kurulması için yerel cemaatler tarafından örgüte mali yardım sağlanacağı konusunda garanti verilmesi gerekiyordu. Bununla birlikte okul kurulması sürecinde küçük cemaatleri, büyüklerden ayıran temel bir farklılık vardı. Okulların kuruluş yıllarında Paris'le doğrudan ilişkiye geçmek zorunda kalan yoğun Yahudi nüfuslu merkezlerinin aksine, küçük cemaatler ilk önce bu merkezlerdeki okul müdürlerinin yardımına başvurmuşlardır. Samuel Loupa (Edirne) ve Shemtolp Pariente (İzmir) gibi okul müdürleri bu cemaatlerin durumunu

32 Haydaroğlu, *a.g.e.*, s. 185.

33 Bali, *a.g.e.*, s. 557.

34 Ester Benbassa – Aron Rodrique, “XIX. Yüzyıl Sonunda Türkiye'deki Yahudi İsnafı, Alliance İsrailite Universelle (İvrensel Yahudi İttifakı) ve Çıraklık Kuruluşları”, s. 22.

35 Rena Molho; “Tanzimat Öncesi ve Sonrasında İstanbul Yahudileri”, s. 85.

36 Bali, *a.g.e.*, s. 557.

37 İlknur Polat Haydaroğlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Yabancı Okullar*, s. 185-186.

38 Bernard Lewis, *İslam Dünyasında Yahudiler*, s. 200.

değerlendirip, merkez komitesine öğütlerde bulunarak, bu konuda belirleyici rol oynamışlardır³⁹.

1879'da Turgutlu, Bergama, Aydın, Sakız Adası cemaatleri ile birlikte Milas Yahudi cemaati AIU'ye bağlı mahalli komiteleri oluşturmuşlardır⁴⁰. Ancak Urla, Akhisar, Nazilli, Menemen'deki Yahudi okullarında olduğu gibi Milas'taki Yahudi Okulu, İzmir'deki Alliance okul müdürlerinin gözetiminde kendilerini yenilemişlerdir. Alliance'ın gönderdiği müdürler tarafından yönetilmediği için Alliance okul ağının bir parçası değildir. Fransızca öğrenim yapılırsa da okul programı Alliance okullarınınkinden farklıdır⁴¹.

İzmir'de bulunan ittifakın müdürü olan Navon tarafından AIU'nin komite merkezine gönderilen raporlarında Milas'ta AIU'nin örgütlenmiş bir Yahudi okulunun olmadığından sözedilmektedir⁴². Milas'taki okul, Talmud Tora okulunun zaman içinde yenilenmesiyle ortaya çıkan *Musevi Mektebidir*. Çünkü Talmud Tora'nın binası ve ders programı yenilendikten sonra, 1896'da cemaatin masraflarını üstlendiği iki katlı bir okul binası inşa edilmiş, bu kez ders programına Fransızca da eklenmiştir. 1896'daki yangından sonra okul olarak kullanılmak üzere geçici bir bina tahsis edilmiştir. Bension Amato on sekiz yıl aralıksız okulu yönetmiştir.

1321 Maarif Salnamesine göre Milas Musevi Mektebi'nin 1891 -1892 yıllarında rüşti derecesinde açıldığı belirtilmesine rağmen⁴³, Aydın Vilayeti salnamelerinde iptidai derecesinde gösterilmektedir⁴⁴. Havranın hemen yanında olan⁴⁵ Musevi Mektebi'nde 1897'de 49 öğrenci öğrenim görürken,⁴⁶ 1908'de 95 öğrenci öğrenim görmektedir⁴⁷. Ayrıca Avram Galante'nin *Kızlar Okulu* dediği bina da düşünülürse,⁴⁸ zamanla kız öğrenci sayısının artmasıyla, okulun iki ayrı binada eğitim öğretim verdiğini akla getirmektedir. Milas Musevi Mektebi XX. yüzyılın ilk on yarısı içerisinde AIU'den para yardımı almaya başlamıştır⁴⁹.

39 Rodrique, *Türkiye Yahudilerinin...*, s. 142-143.

40 Rodrique, *a.g.e.*, s. 108

41 Rodrique, *a.g.e.*, s. 293

42 Galante, *a.g.e.*, s. 132

43 *Maarif Nezareti Salnamesi*, Ilcrici 1321, s. 385

44 *Aydın Vilayeti Salnamesi*, H. 1315 (M. 1897), s. 535, *Aydın Vilayeti Salnamesi*, H. 1316 (M. 1898), s. 515 ve *Aydın Vilayeti Salnamesi*, H. 1323 (M. 1905), s. 585. 1899, 1901, 1902, 1908 Salnamelerinde bu okulun derecesi gösterilmemiştir. Bkz. H. 1317, 1319, 1320, 1326 yılı salnameleri, s. 453, 408, 408, 731.

45 Adıyke, *a.g.e.*, s. 70.

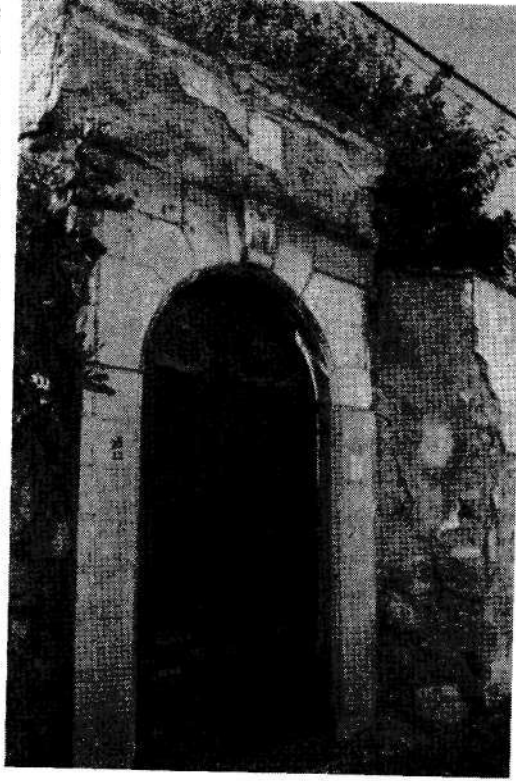
46 *Aydın Vilayeti Salnamesi*, H. 1315 (M. 1897), s. 535.

47 *Aydın Vilayeti Salnamesi*, H. 1326 (M. 1908), s. 731.

48 Galante, *a.g.e.*, s. 136-137.

49 Rodrique, *a.g.e.*, s. 293.

AIU, Milas Yahudi Mektebine yıllık 400 frank yardım etmektedir. Bu yardım ilerki yıllarda Leon Danon'un çabası ile 1.500 franga çıkarılmıştır. İzmir'den Herman Firması ve Milas'tan Tarica kardeşlerin yardımıyla okula bir yurt eklenmiş ve her mükellefin vergilerleriyle dengeli bir bütçe oluşturulmuştur⁵⁰. Ayrıca Milas'ın önde gelen tüccarları mektebe yeteri kadar para yardım etmektedirler. Bu paralarla mektebin laboratuvar, araç-gereç, kitap ihtiyacı ve öğretmenlerin aylık maaşları ödenmiştir. Avrupa'dan Rochild ailesi, Amerika'da yaşayan İzak Sason isimindeki milyoner ve arkadaşları, Milas'ta Erman Şatır, Naoman Dikiş Makineleri Satış Acentesi önemli para yardımı yapmakta idiler. Örneğin yıllarca tamirat görmeyen ve mektep bütçesi için çok pahalı sayılan 400 lira olan tamirat masrafının 200 lirasını devlet verirken, Amerika'da bulunan İzak Sason ve arkadaşı 400 lira bağış

*Milas'taki sinagogun giriş kapısı
(Fotoğraf: M. Bülent Varlık Arşivi)*

yapmışlardır⁵¹. Yahudi kadınlar da kendi çaplarında eğitimin gelişmesine katkıda bulunuyorlardı. Kadınların kurduğu *Kadınlar Birliği* adlı dernek yoksul öğrencilerin giyim ve okul masraflarını karşılamak için kurulmuştu⁵². Kadınlar Birliği gibi bazı küçük dernek ve hayırsever kişiler halk arasında eğlencelerin organizasyonlarıyla uğraşarak, okula gelir sağlıyorlardı⁵³. Galante'ye göre, bireylerin bu şekilde eğitimin

50 Galante, *a.g.e.*, s. 126.

51 Josef Malki'nin (1916 Aydın doğumlu İsrail vatandaşı) Nevzat Çağlar Tüfekçi'ye gönderdiği 05. 01. 1999 tarihli mektup, s. 4 (Nevzat Çağlar Tüfekçi Özel Arşivi) ve Malki'nin tarafıma gönderdiği 28. 02. 2003 tarihli mektup s. 5.

52 Galante, *a.g.e.*, s. 127.

53 "Milaslı Yahudilerin hayırsever bazı küçük cemiyetleri vardı. Bu küçük hayırsever topluluklar halk arasında eğlenceler, balolar, danslar, hep beraber şarkı okumak gibi organizasyonlar yaparlardı. Milas'ın sene sonu tatilinde mektebin bahçesinde bir tiyatro sahnesi vardı. Bu sahnede bazı piyesler oynanır idi. Özellikle monologlar, diyaloglar teşhir edilirdi. Bu gösterişlere hükümet kaymakamı ve

yararlarını benimsemesi Milas Yahudi cemaatini “doğunun ilkeleri” arasına sokmakta idi⁵⁴. AIU’nin komite merkezine gönderdiği raporda da Milas Yahudilerinin eğitime verdikleri önemden bahsedilmektedir⁵⁵.

I. Dünya Savaşı arifesinde AIU okulları başlangıçtaki bocalama dönemlerini geride bırakmış, mesafe katederek Türkiye Yahudi cemaatlerine yönelik standart bir kitle eğitimi tesis edebilmişti⁵⁶. Alliance örgütüne bağlı olarak kendini geliştiren Milas Musevi Mektebi bu dönemde erkekler askere çağrıldığı için Matmazel Luna İsrail ve Matmazel Mazliah adlı iki kadının yönetiminde kalmıştır⁵⁷.

Kurtuluş savaşını bitiren Lozan Antlaşması Türkiye’deki azınlıkların eğitim haklarına ilişkin hükümler taşımaktadır. Ekalliyetler, masrafları kendilerine ait olmak üzere her türlü mektep açabilecek, buralarda kendi dilleriyle öğretim yapabilecekler, fakat Türkçeyi de zorunlu olarak okutacaklardır⁵⁸. Milas Musevi Mektebinde de, Alliance’ın açtığı okullarda olduğu gibi⁵⁹, Türkçe, Fransızca, Yahudi-İspanyolcası ve İbranice olmak üzere dört dil öğretilmekte idi⁶⁰. Cumhuriyetin ilanından önceki kuşak Fransızca’yı ana dili gibi konuşmaktadı⁶¹. Avram Galante bunu şöyle açıklamaktadır:⁶²

“Bugün torunlarını anlamayan büyükbabalar vardır. Çünkü yaşlı olan büyükbaba yalnız Yahudice-İspanyolca bilir, Fransızca bilmez. Oğlu hem Yahudice, hem İspanyolca bilir, oğlunun oğlu yalnız Fransızca bilir”.

Bu da AIU’nin etkisini göstermektedir. Cumhuriyetin ilan edilmesinden sonra Türk toplumunu çağdaştırmaya yönelik hareketler milli eğitim alanında da

hükümet mensupları, bazı askeri kumandanlar ile beraber banka müdürleri ve talebelerin ebeveyni davet edilirdi. Sene sonu derslerini başarıyla bitiren üç öğrenci sahneye davet edilir ve davetlilere gösterilirdi. En yüksek not alan talebeye kaymakam tarafından bir altın madalya takılırdı. 2. derece not alan talebeye gümüş madalya ve 3. gelene de bronz bir madalya takılırdı. Ve üç talebe kaymakam tarafından tebrik edilirdi. Mektebi bitirdiğimde altın madalyayı hak etmiştim. Bu madalya ile Milas sokaklarını defalarca dolaştıkça her beni tanıyan tebrik ederdi. Ben de madalyam görülsün diye sol kolumu daima arkada tutar idim”. (Malki’nin Nevzat Çağlar Tüfekçi’ye gönderdiği 05. 01. 1999 tarihli mektup, s. 4 (Nevzat Çağlar Tüfekçi Özel Arşivi). [Nevzat Çağlar Tüfekçi, Milas Çevre ve Kültür Değerlerini Koruma-Tanıtma Vakfı Yönetim Kurulu Üyesi, Araştırmacı, 1955 Milas doğumlu].

54 Galante, *a.g.e.*, s. 126.

55 Galante, *a.g.e.*, s. 132.

56 Rodrique, *a.g.e.*, s. 150.

57 Galante, *a.g.e.*, s. 126.

58 Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1993’e)*, s. 325.

59 Ahmet Hikmet Eroğlu, *Osmanlı Devletinde Yahudiler (XIX. Yüzyılın Sonuna Kadar)*, s. 192.

60 Kapuya’nın Nevzat Çağlar Tüfekçi’ye gönderdiği 02. 04. 2001 tarihli mektup, s. 2 (Nevzat Çağlar Tüfekçi Özel Arşivi).

61 Malki, 28. 02. 03. s. 5.

62 Galante, *Türkler ve Yahudiler*, s. 178

uygulanmıştır. 3 Mart 1924'te Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile başlayan eğitimdeki millileşme ve laikleşme hareketi ile bütün ülkedeki okullar Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlanmıştır⁶³. Türkiye'de kurulu misyoner okullarına genellikle azınlıklarla mensup çocukların gitmeleri, bu okulların siyasi ihtirasları için siyaset yuvaları haline gelmesine neden olmuştur. Bu aslında genellikle Kurtuluş Savaşı sırasında içlerinde ayrılıkçı amaçlar gütmüş olan hizipleri barındıran Rum ve Ermeni topluluklarına ait okullar için geçerli bir kaygıydı. Ancak azınlıklar arasında herhangi bir fark gözetmeyen yeni rejim, Yahudi azınlığı da aynı uygulamaya tabi tutmuştur⁶⁴. Tevhid-i Tedrisat Kanunu; Alliance okulları için sonun başlangıcı olmuştur. Kanun'un kabul edilmesinden bir ay sonra Maarif Vekaleti, tüm Alliance okullarına Paris'teki merkezi teşkilatla olan ilişkilerini kesmelerini emretmiş, bu okulları Yahudi cemaatlere ait azınlık okulları olarak kabul ettiğini bildirmiştir⁶⁵.

Bu, Alliance'ın Türkiye'deki varlığının hukuken son bulması anlamına geliyordu. Maarif Vekaleti, 1924 yılının Haziran ayında bütün Yahudi ilkokullarına öğretim dili olarak ya Türkçe ya da İbraniceyi seçme hakkı tanımıştır. Bu zekice tasarlanmış bir manevraydı. Çünkü yaşayan bir dil olarak İbraniceye çok az Türk Yahudisi vakıftı. Yahudilerin neredeyse tümü Ladino konuşuyordu. Bu kararnamenin Fransızca'yı, bir öğretim dili olarak Türkiye Yahudileri nezdindeki konumundan uzaklaştırmak niyetiyle hazırlandığı açıktı. Yahudi cemaati kendisine kalan tek seçeneği kabul etmek durumunda kalmış; Türkçe, Yahudi ilkokullarında öğretim dili olmuştur⁶⁶. Fransızca dil dersleri haftada birkaç saatle kısıtlı kalmıştır⁶⁷.

Yahudi halkın "*Alliance Okulu*" dediği⁶⁸ Milas Musevi Mektebi'nde bu yıllarda 140 kadar öğrenci eğitim görmekte idi. Yedi yaşından büyük öğrenciler beş sınıfa ayrılıyor, dört ile yedi yaş arası grup "*azil*" denilen sınıfta öğrenim görüyordu. 1927'lerde otuz üç kadar çocuk azil sınıfında idi. Bu çocuklar küçük yaşta olmalarına rağmen Türkçe ve Fransızca konuşma ve yazmayı öğrenirlerdi⁶⁹. Daha sonraki yıllarda hahamın ikamet ettiği evde olan ana çocuk okulu, bu yıllardaki azil sınıfının isim değiştirmiş hali olabilir⁷⁰. Musevi Mektebi'nde yedi yaşından büyük öğrenciler için okunan dersler genel olarak ikiye ayrılmakta idi: Türkçe ve Fransızca. Latin alfabesinin kabul

63 Sczer, *a.g.e.*, s. 44

64 Bali, *a.g.e.*, s. 195 – 196

65 Bali, *a.g.e.*, s. 187

66 Rodrique, *Türkiye Yahudilerinin...*, s. 251.

67 Benbassa, *a.g.e.*, s. 243.

68 Moşe İsrail'in 09. 03. 2003 tarihli mektubu, s. 5; Bero Yako'nun 11. 03. 2003 tarihli mektubu, s. 4-5 ve Malki'nin 28. 02. 2003 tarihli mektubu, s. 9.

69 Malki'nin 28. 02. 2003 tarihli mektubu, s. 2.

70 Bu ana çocuk okulu sonraki yıllarda askeriyenin atları için yulaf ambarı olarak kullanılmıştır. Bkz: Moşe İsrail'in 09. 03. 2003 tarihli mektubu, s. 16.

edilmesinden sonra yeni harflerle okunan Türkçe dersleri bu öğrenciler için bir sorun teşkil etmemiştir. Zira öğrenciler Fransızca okuyup yazmakta idiler⁷¹. 26 Eylül 1925 tarihinde azınlık ve yabancı okullarına yönelik bir genelge ile haftada beş saat Türkçe, Tarih ve Coğrafya derslerinin Türk öğretmenler tarafından okutulması kararlaştırıldıktan sonra,⁷² Türkçe derslerini Arif Bey (1926-1927) ve Zehra Hanım (1930-1934), Türk Tarih ve Coğrafyasını İlyas Bahri Bey (1929-1933) ve Şadiye Hanım (1933-1934) vermişlerdir⁷³.

Fransızca'dan başka okulda, "*Histoire Sainte*" diye bilinen İbranice olarak Tevrat okutulmakta, Resim İş, Tahrir, Dilbilgisi, Gramer, Şiir dersleri de programda yer almakta idi.

Sayıları onu bulmasa da üçü kız olmak üzere öğrenciler arasında Türkler de vardı. Fransızca telaffuzunda zorluk çeken Türk öğrenciler kısa bir zamanda iyi bir şekilde Fransızca konuşmaya başlarlardı⁷⁴. Daha sonra Türk vatandaşlarının yabancı ilkokullara devamı yasaklanmıştır⁷⁵.

1929'a gelindiğinde Musevi okulları din eğitimine ayrılan birkaç saat dışında devlet müfredatını takip eder hale gelmiş ve artık tamamen millileştirilmiştir⁷⁶. Doğal olarak Milas Musevi Mektebi'nde devlet okullarında olduğu gibi ders programlarının temelini Türkçe oluşturmak üzere,⁷⁷ Leon Danon tarafından⁷⁸ 1925'ten 1932 yılının sonuna dek idare edilmiştir⁷⁹. 1932'de Türkiye Yahudi cemaatinin ileri gelenleriyle yapılan bir dizi söyleşide düşüncelerine başvurulmuş kişilerin büyük çoğunluğu, Yahudi okullarında Türkçe öğretmenlerinin sadece birkaç saat ders vermelerinin yeterli olmadığını, Maarif Vekaletinin yeterli öğretmen desteğinde bulunmadığını belirttiler. Ayrıca Yahudi

71 Malki'nin 28. 02. 2003 tarihli mektubu, s. 2.

72 Bali, *a.g.e.*, s. 187-188.

73 Muğla Milli Eğitim Müdürlüğü Arşivi/Kadro Defteri, s. 470- 475.

74 Malki'nin 28. 02. 2003 tarihli mektubu, s. 2.

75 Benbassa, *a.g.e.*, s. 273.

76 Rodriquc, *Türkiye Yahudilerinin ...*, s. 251.

77 Galante, *a.g.e.*, s. 126-127.

78 "Leon Danon, Yahoshua Mussafir, Nur Amato, harika öğretmenlerdi. Leon Danon İbranice ve Türkçe kafiyeler yazar öğrencilere öğretirdi. Bir örnek:

‘Elinizi kaldırın, kaldırın

Elinizi İndirin

Sıraya girin, girin

Daire yapın, yapın’, (Kapuya'nın Nevzat Çağlar Tüfekçi'ye gönderdiği 02. 04. 2001 tarihli mektup, s. 1. (Nevzat Çağlar Tüfekçi Özel Arşivi).

"Mektebin müdürü Leon Danon ile beraber İdare Heyeti Avukat Amato, Avukat Şaul Garika ve Avukat Salom İsrail'den oluşmakta idi". (Malki'nin 28. 02. 2003 tarihli mektubu, s. 3).

79 Galante, *a.g.e.*, s. 126.

okullarının mali imkanlarının üstünde olan bir bütçenin altında ezildiklerini ve cemaat mensuplarının kişisel fedakarlıklarda bulunup okullarda borç para vermeleri sayesinde öğretmen maaşlarının ödendiğini bildirmişlerdir. Yeni öğretim düzeyinde Türkçe öğretmenlerinin maaşları çok yüksekti. Bu maaşların azınlık cemaatleri tarafından ödenmesi zorunluluğu yüzünden Yahudi cemaati ciddi bir para sıkıntısıyla karşılaşmış ve birçok okul kapanmak zorunda kalmıştır⁸⁰. Alliance, 1930'lara dek okullara para göndermeye ve okul müdürleri ile düzenli bir ilişki içerisinde olmaya devam etmiştir. Bu okullar hala Yahudi okullarıydı ve din eğitimi de verdikleri için (1936'ya dek) Alliance'ın gözünde önemlerini korumakta idiler. Ancak 1925'te öğretim dili olarak Türkçe'nin kullanılmaya başlamasıyla birlikte bu okulların Alliance'a bağlı kurumlar olma niteliği de sona ermiştir⁸¹. Milas Musevi Mektebi'nin kapanmasını bu nedenlerden başka, öğrenci sayısının azalmasını da ekleyebiliriz. Çünkü Milas Yahudilerinin çoğu İzmir, İstanbul gibi büyük şehirlere veya Avrupa ülkelerine göç etmeye başlamışlardı. 1927-1928 yıllarında yüzelli/yüzaltmış civarında öğrenci varken bu sayı daha sonraki yıllarda çok azalmıştı⁸². Genel olarak Türkleşmenin eğitime yansımalarıyla azınlık okullarının ve bu okullarda öğrenim gören öğrencilerin sayıları gitgide azalmıştır⁸³. Bu durumda Milas'taki Musevi Mektebi, kızlar okulu binasıyla birleşmiş, tek bir okula dönüşmüştür⁸⁴. Milas'taki Musevi Mektebi

*Milas'taki sinagogun giriş kapısından ayrıntı
(Fotograf: M. Bülent Varlık Arşivi)*

80 Bali, *a.g.e.*, s. 192.

81 Rodrique, *a.g.e.*, s. 253.

82 Malki'nin 28. 02. 2003 tarihli mektubu, s. 8.

83 Bali, *a.g.e.*, s. 192.

84 Kızlar okulu kapanınca bu bina Marcel Franco'nun girişimleri sayesinde genişletilerek ek binalarıyla beraber Havraya dönüştürüldü. Havra 26 Eylül 1938'de açıldı. Bkz: Galante, *a.g.e.*, s. 136-137.

de, Milas Musevi cemaati ve okul yönetiminin 11. 08. 1934 tarihli dilekçeleri ile 01. 10. 1934'te parasızlık gerekçesiyle kapatılmıştır⁸⁵. Milaslı Yahudi öğrenciler de devlet okullarına⁸⁶ devam etmeye başlamışlardır⁸⁷. Lise eğitimi için özellikle İzmir'e gidiliyordu⁸⁸. Böylece Türkiye genelinde 82.000 nüfuslu Yahudi cemaatinde 1927 yılında 5.459 öğrenci cemaat okullarına gitmekte iken, 1945 yılında 77.000 kişilik bir nüfusta 2.623 çocuk cemaat okullarına gitmekte idi. İlkokul sayısı da üçe inmişti⁸⁹. II. Dünya Savaşından sonra sınırlı sayıda Yahudi okulu eğitimine devam etmiştir. Türk okullarında yetişen Cumhuriyet döneminin yeni kuşağı ise ilk defa olarak tam anlamıyla Türkçe konuşan bir kuşak olarak belirmiştir⁹⁰.

Yaygın eğitim alanlarında ise Milas'ta kadının manevi ve sosyal kalkınmasını sağlamak amacı güden Genç Kızlar Topluluğu, gece dersleri düzenlemiştir. Eğitimden yoksun olan genç kız ve kadınların eğitildiği bu derslere çok sayıda genç kız katılmıştır.

Her kesimden insanın rahatlıkla katılabildiği bu gece derslerinde; İspanyolca, Türkçe, Fransızca, Hesap, Ev İşleri, Hayat Bilgisi dersleri verilmiştir⁹¹.

85 Milli Eğitim Müdürlüğü Arşivi/Kadro Defteri, No: 3-479.

86 "Bizler Türk okulunda okuduk öğretmenlerimiz bir Türk öğrencisiyle bizleri hiç ayırt etmezlerdi. Cumartesi okul tatil edileceği zaman beni bayrak törenine çağırıyorlardı. Tören bittikten sonra bayrağı güzelce sarar ve üç defa öperdim. Eşim Esther[ın] de bana anlatmış olduğuna göre, törene onu da davet ederlermiş. O da bayrağı sarar, üç defa öpermiş."

"Birinci sınıfın en çalışkan talebesiydim. Zehra hanım isminde öğretmenim vardı. Beni çok severdi. O zaman 6 yaşındaydım. Atatürk başlıklı bir ezberi ezberlememi söylemişti ve iyice ezberlemiştim. O zaman Milas'ta Ahçı Bekir'in İstikamet sinemasında müsamere verilecekti. Milas'ın en büyük rütbeli subayları ve diğer ileri gelenler eşleriyle birlikte yer almışlardı. Annem ve babam yukarıdaki balkondan yerlerini almışlardı. Müsamere başlamıştı. Ezbere okuduğum şüirin birkaç cümlesini hatırlıyorum."

"Atatürk

Anamızı babamızı tutup kesmek istemişler

Ah ne işler, ah ne işler

Hemen büyük Atatürk, Paşa

Askeri ile geçmiş başa."

Gerisini hatırlamıyorum. Unutmuşum. Sinema salonu hatırlamış olduğuma göre hınca hınç doluydu.

Alkışlar salonu çınlatıyor ve birbirlerine bakıyorlardı. "Aferin, aferin bu çocuk kimin oğludur" diyorlardı. Annem "o benim oğlumdur" deyince "Allah bağışlasın ne de güzel okuyuvermiş" dediler" (Moşe İsrail'in , 09. 03 .2003 tarihli mektubu, s. 4-16).

87 Galante, *a.g.e.*, s. 127.

88 Malki'nin 28. 02. 2003 tarihli mektubu, s. 3.

89 Bali, *a.g.e.*, s. 400-402.

90 Benbassa, *a.g.e.*, s. 244-245.

91 Galante, *a.g.e.*, s: 127-132'de gece dersleri konusunda şunları söylemektedir: "Hizmetkar kesimi de derslere katılırdı. Misafiri olduğumuz Milas cemaati Başkanı Bay Jacop Tarica, akşam yemeğinin gecikmesi nedeniyle özür dilediler. Çünkü akşam derslerine giden hizmetçi kız, henüz dönmemişti".

2.Milas Yahudi Cemaatinin Yetiştirdiği Seçkin Kişiler

Avram Galante'ye göre Yahudi cemaati doğu ülkelerinin diğer toplulukları gibi bilgisizlik içinde yaşadıkten sonra uyanmış ve gelişme yoluna atılmıştır. Bireylerin zekası ve eğitimin yararlarını benimsemesi bu cemaati tüm doğunun ilkleri arasına sokmaktadır⁹². AIU'nin komite merkezine gönderdiği raporun özeti bunu yansıtmaktadır. Bu rapora göre Milas'ta örgütlenmiş bir Yahudi okulu asla olmamasına rağmen, yine de bu şehrin Yahudilerinin çoğu, yeteri derecede önem taşıyan mevkiler işgal etmişleridir. Bunu da girişimci ruhları ve eğitime verdikleri önem sayesinde gerçekleştirmişlerdir⁹³. Ekonomik durumu iyi olan aileler çocuklarını Fransa ve İsviçre gibi ülkelerdeki üniversitelere göndermişlerdir⁹⁴. Başarılı, ancak fakir öğrencilere öğrenim imkanı sağlamış, yüksek öğrenim görmelerine yardım edilmiştir.

Musevi Mektebi, Milas'ın yoksul ve yeni zengin neslinin entelektüel gelişimine katkılarda bulunmuş⁹⁵ bu okuldan mezun olan bir çok öğrenci önemli görevlere gelmiştir⁹⁶.

Milas Yahudi cemaatinin devlet görevlileri ve yetiştirdiği seçkin simalardan bazıları şunlardır:⁹⁷

Devlet Görevlileri:

Jacop Tarica: Milas Beyinin hizmetinde bulunan iki sarraf Aslan Moussafir ve Abraham Amato'nun görevlerinden sonra Vilayet uygulaması yasaının çıkmasıyla devlet veznedarlığı görevine atanmıştır. Onbeş yıl görevini sürdürmüş, sonra istifa etmiştir.

Joseph Franco: Veznedar. Jacop Tarica'dan sonra bu göreve atanmıştır. Daha sonraları Fethiye'ye vergi dairesi müdürü olarak atanmıştır.

Jacop Messeri: Veznedar Joseph Franco ve Hiziko Amato'dan sonra bu göreve getirilmiştir.

Hiziko Amato: Veznedar. Bu görevi yürüttüğü sırada PTT'de çalışan bir hizmetli kasayı açarak içerisindeki bütün parayı almıştır. Para bulunup hırsızın tutuklanmasına rağmen bir süre sonra Amato istifa etmiştir.

Moise Franco: Haham. Rodos Başhahamlığı görevine atandığı 1857 yılına kadar başhaham vekilliği görevini yerine getirmiştir.

Haim Franco, Jacop Tarica, Rabenou Amato, Rahamim Franco ve Jacop Amato da Bidayet mahkemesi üyesi olarak çalışmışlardır.

92 Galante, *a.g.e.*, s. 126.

93 Galante, *a.g.e.*, s. 132.

94 Malki'nin 28. 02. 2003 tarihli mektubu, s. 3.

95 Galante, *a.g.e.*, s. 126-127.

96 Kapuya'nın Nevzat Çağlar Tüfekçi'ye gönderdiği 02. 04. 2001 tarihli mektup, s. 2. (Nevzat Çağlar Tüfekçi Özel Arşivi).

97 Galante, *a.g.e.*, s. 129-140 ve Galante, *Türkler ve Yahudiler*, s. 162-163.

Dr. Elie de Ciavés ve Dr. Raphael Pérahya Belediye doktoru olarak görev yapmışlardır.

Jakoup Bérou (Yakup Kemal Beri): Kadastro Müdürlüğünde şef görevini yürütmüştür. Milas Türkçe Konuşurma Birliğinin kurucu üyesidir.

Albert Cadranel: Ziraat Bankası'nda memurluk ve Vergi Dairesinde müdür yardımcılığı yapmıştır.

Behor İsrail: CHP Belediye üyesi. Milas doğumludur. İlk öğretimini Milas'ta tamamladıktan sonra Rodos'a gitmiş ve oradaki Türk Kolejine devam etmiştir. Milas'a dönüşünde, Musevi Mektebinde öğretmenlik yapmıştır. 1908'den sonra İstanbul'a gelmiş ve Yüksek Sağlık Kurulunda tercüman olarak çalışmıştır. Türk basınına makaleler yazarak katkıda bulunmuştur. Felsefenin Tarihini Fransızca'dan Türkçeye çevirmiş, *Felsefe Mecmuası* adlı bir dergiyi Türkçe olarak yayımlamıştır. Bir süre sonra günlük Türk gazetesi olan *Hadise*'de yazı işleri müdürlüğü yapmıştır.

Behor Bensoussan: Türk Okulu İkmal Mektebi'nde Fransızca öğretmenliği yapmıştır.

Marco İsrail: Türk Ortaokulu'nda Fransızca öğretmenliği yapmıştır.

Joseph Abouaf: 1877-1893 yılları arasında Milas'ta Fransa'nın Konsolos Vekilliğini yürütmüştür.

Joseph Tarica: İzmir ABD Konsolosluğunda ilk tercümanlık görevini üstlenmiştir.

Sara Cadranel: Albert Cadranel'in kızıdır. Milas ve İzmir'de eğitimini tamamladıktan sonra Paris'teki Alliance İsrailite Universelle normal okuluna devam etmiş, buradan mezun olunca Alliance, O'nu Hemedan'daki okuluna sınıf öğretmeni olarak atamıştır. Paris'ten İran'a yaptığı yolculuğu sırasında kendisini etkileyen izlenimlerini samimi duygularla anlattığı bir rapor için kendisine ödülleri verilmiştir.

Rafael Amato: Milas'ta dünyaya gelen Amato, Talmud Tora'yı bitirdikten sonra Rodos'a giderek Türk Kolejinde eğitimini tamamlamış, daha sonra, Gelibolu Yahudi Okullarının Müdürlüğü ve Manisa Türk Kolejinde Fransızca öğretmenliği yapmıştır. İstanbul Hukuk Fakültesini bitirdikten sonra İzmir'de çalışmaya başlamıştır. Yayımlanmış iki eseri vardır. İzmir'de Türk Lisesi'nde Fransızca öğretmeni olarak da çalışan Amato buradaki Türk ve Fransız basınına katkıda bulunarak *Levant* adlı günlük Fransız gazetesinde idareci olarak görev yapmıştır.

Albert Tarica: Milas'taki Talmut Tora'da eğitim gördükten sonra İzmir Türk Lisesi'nde okumuştur. Daha sonra Fransa'da hukuk eğitimi yapmış ve İzmir'de avukat olarak çalışmaya başlamıştır. İbranice-İspanyol dilinde Ticaret Kanununu yayımlamış, İzmir Bene Berith Locasının ve hastanesinin genel kurul başkanlığını yürütmüştür.

Marcel Franco: Gad Franco'nun kardeşi olan Marcel Franco, İzmir'deki AIU okulunda eğitimini tamamladıktan sonra, İsviçre'de hukuk eğitimi gördükten sonra İstanbul'a yerleşerek Yahudi cemaatinin başkanlığını yapmıştır.

Dr. Gad Franco: Soyadına “*Milash*” kelimesini ekleyen Gad Franco Milas’ta doğmuştur. Milas’ta eğitimine başladıktan sonra Rodos’a giderek orada bulunan Türk Kolejine devam etmiş, Milas’a dönüşünde belli bir süre Musevi Mektebini yönetmiştir. 1902’de İzmir’e yerleşmiştir. İzmir’de Türk gazeteleri *Hizmet* ve *Abenk*’e katkılarda bulunmuştur. Bunun yanı sıra avukatlık mesleğini sürdürmüştür. I. Dünya Savaşı sonunda İstanbul’a yerleşerek doktorasını hazırlayıp Paris’te Hukuk Fakültesi’nde savunmasını başarıyla gerçekleştirmiştir. Kendi alanında yazdığı pek çok eser mevcuttur.

Hizkia Franco: Juven Union (Gençler Birliği)’ın kurucu üyelerinden olan Franco, Milas ve İzmir’de sürdürdüğü eğitimini sağlık sorunları ve maddi imkansızlık nedenleriyle yarıda bırakmak zorunda kalmış, kendi kendine bir çalışma disiplini uygulamıştır. 1902’de ticaret ve gazetecilikle uğraşmak için İzmir’e yerleşmiş, kuzeni Gad Franco ile birlikte Franco Basımevini ve Yahudi basını içerisinde önemli bir yer edinen *El Commercial* (Ticaret) gazetesini kurmuşlardır. Hizkia, uzun yıllar boyunca, İzmir’deki Yahudi cemaatine önce üye olarak, sonra da başkan olarak hizmet etmiştir. 1918’de İzmir’i terk ederek Rodos’a yerleşmiş, ticaretle ve cemaat başkanlığıyla uğraşmış, *Selam* adlı gazete ve *El Boletin* adlı yerel aylık gazetenin kurucusu olmuştur. Beş perdelik bir komedi, makaleler ve düşüncelerden oluşan *Empresiones J. Reflexiones* adlı Yahudi-İspanyol yapıtının yazarıdır.

Leon Danon:⁹⁸ Milas’ta Musevi Mektebi, İzmir’de Bene Berith Okullarının müdürlük görevlerini yapmıştır.

Behor Amato: Milas doğumlu, Musevi Mektebi mezunu olan Amato, İzmir’de “*Usta Avukat*” ünvanıyla tanınmıştır.

Daha yakın dönemler için aşağıdaki isimleri verebiliriz:

Dr. Sara Şikar: Milas doğumludur. İlk öğrenimini Musevi Mektebinde yapmıştır. İsrail’de sivil ve askeri hastane olan Asaf Arofe’de röntgen cihazları baş sorumlusu görevini yürütmüştür.

Dr. Jaakov Beja: Milas doğumludur. İlk öğrenimini Musevi Mektebinde yapmıştır. İsrail’de Doktorlar Sendikası Başkanlığını yürütmüştür.

Jaakov Varol: Milas doğumludur. Musevi Mektebi mezunudur. NASA’da elektronik cihazların hazırlanmasında önemli bir yeri vardır. Babası Eli Varol, Milas’ta Refet Bey’in eczanesinde çalışmakta idi.

Jontov Levy: Milas doğumlu olan Levy, Musevi Mektebini bitirmiştir. Fransa Yüksek Dil Akademisi’nde üyelik yapmıştır.

98 Malki’nin 28. 02. 2003 tarihli mektubu, s. 3-4.

Sonuç

XX. yüzyıl başlarından itibaren Milas'a Rodos ve civar adalardan, Aydın, İzmir gibi yakın yerleşim merkezlerinden gelerek yerleşen Yahudiler; imparatorluktan ulus-devlet sürecine geçişte eğitim alanında yaşanan geleneksel eğitimden milli laik eğitime geçişin aşamalarını, Talmud Tora okullarından Alliance İsrailit okullarının kurulmasına ve bir Yahudi elit sınıfının yetişmesini sağlayan süreçte yaşamışlardır.

Bibliyografya

I. Arşiv Belgeleri

Muğla Milli Eğitim Müdürlüğü Arşivi

II. Salnameler

Aydın Vilayeti Salnameleri

Maarif Nezareti Salnamesi

III. Kitap ve Makaleler

Adıyeke, Nuri; *XIX. Yüzyılda Milas Kazası*, Yeni Milas Matbaası, Milas, Şubat-1995

Akarca, Turhan-Aşkıdıl Akarca; *Milas Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*, İstanbul Matbaası,

İstanbul-1954

Aktüre, Sevgi; "19. Yüzyılda Muğla", *Tarih İçinde Muğla*, (der: İlhan Tekeli), ODTÜ Mimarlık Fakültesi yay., Ankara-1993

Akyüz, Yahya; *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1993'e)*, Kültür Koleji yay., 5. baskı, İstanbul-1994

Balı, Rifat N.; *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri, Bir Türkleştirme Serüveni [1923 – 1945]*, İletişim yay., 2. baskı, İstanbul-2000

Bean, George E.; *Karia*, (çev.: Burak Akgüç), Cem yay., İstanbul

Benbassa, Ester-Aron Rodrique; "XIX. Yüzyıl Sonunda Türkiye'deki Yahudi Esnafı, Alliance İsrailite Universelle (Evrensel Yahudi İttifakı) ve Çıracılık Kuruluşları", *Tarih ve Toplum*, cilt: 11, sayı: 66, Haziran-1989

Cumhuriyetin 50. Yılında Muğla, 1973 İl Yıllığı

Ercan, Yavuz; *Osmanlı İmparatorluğunda Bazı Sorunlar ve Günümüze Yansımaları*, T.C. M.E.B. Basımevi, Ankara-2002

Eroğlu, Ahmet Hikmet; *Osmanlı Devletinde Yahudiler (XIX. Yüzyılın Sonuna Kadar)*, Seba yay., Ekim-1997

Galante, Avram, *Histoire Des Juifs De Turquie*, Editions Isis, Tome: IV, İstanbul-1939

Galante, Avram ; *Türkler ve Yahudiler (Tarihi, Siyasi Araştırma)*, Türkçeleştirilmiş 3. baskı, Tıglad Matbaacılık, İstanbul-1995

- Güner, İbrahim; *Bodrum ve Milas Yörelerinin Coğrafi Etüdü*, Atatürk Üniversitesi yay., No: 838, Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Yayınları No: 77, Araştırma Serisi: 18, Erzurum-1997.
- Haydaroğlu, İlknur Polat; *Osmanlı İmparatorluğunda Yabancı Okullar*, Kültür Bakanlığı yay., Ankara-1990
- Kızıl, Abuzer; *Uygurlukların Başkenti Mylasa ve Çevresi*, Milas-2002
- Lewis, Bernard, *İslam Dünyasında Yahudiler*, (çev.: Bahadır Sina Şener), İmge Kitabevi yay., Ankara-1996
- Molho, Rena; “Tanzimat Öncesi ve Sonrasında İstanbul Yahudileri”, *XIX. Yüzyıl İstanbul’unda Gayri Müslimler*, (editör: Pinelopi Stathis, çev.: Foti Benlisoy-Stefo Benlisoy), Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul-1999, ss: 78-85.
- Rodrique, Aron; *Türkiye Yahudilerinin Batılılaşması “Alliance” Okulları 1860-1925*, (çev.: İbrahim Yıldız), Ayraç yay., Ankara-1997
- Schick, İrvin Cemil; “Osmanlılar Azınlıklar ve Yahudiler”, *Tarih ve Toplum*, sayı: 29, Mayıs-1986
- Sevinç, Necdet *Ajan Okulları*, Oymak yay., 3. baskı, İstanbul
- Sezer, Ayten; *Atatürk Döneminde Yabancı Okullar 1923 – 1938*, TTK Basımevi, Ankara-1999

IV. Bilgisinden Yararlanılan Kişiler

Bero Yako, Eliezer Kapuya, Josef Malki ve Moşe İsrail tarafından gönderilen mektuplar ile Nevzat Çağlar Tüfekçi özel arşivi.

Özet:

İlkçağlardan beri, sürekli olmasa da bir Yahudi yerleşim merkezi olan, Milas’a XIX. yüzyıl başlarından itibaren gelen Yahudiler; Osmanlı İmparatorluğu’nun son yıllarından ulus–devlete geçiş sürecinde eğitimde görülen dini–gelenekçi çizgiden milli–laik eğitime geçişin bir benzerini gelenekçi Talmud Tora okulundan Alliance İsrailit Universelle’in (Evrensel Yahudi İttifakı) desteklediği Musevi Okulu’na uzanan çizgide yaşamışlardır. Bu çalışmada imparatorluktan Türkiye Cumhuriyeti’ne geçiş sürecinde eğitim sistemimizde oluşan değişimler çerçevesinde, Milas Yahudilerininin Talmud Tora’lı eğitimden Alliance’a uzanan eğitimdeki değişim ve gelişmeler ele alınmıştır.

Anahtar sözcükler: Milas, Yahudi, Millet, Talmud Tora, Eğitim, Alliance İsrailit Universelle

Abstract:

The Jews who came during the nineteenth century to Milas, which had been a Jewish town since ancient times, underwent a significant transformation. The most notable aspect of this change was the transition from the Talmud Tora School to the Jewish School supported by Alliance İsraelite Universelle (Universal Jewish Alience). This change coincided with the general trend in the Ottoman Empire towards a national-secular education system during the same period. The present study examines the phases and characteristics of this change within the Jewish community of Milas during the general transition in Turkey from Empire to Republic.

Key Words: Milas, Jewis, Nation, Talmud Tora, Education, Alliance İsraelit Universelle